

Jan Walkusz

"Katechizm w warunkach systemu totalitarnego na przykładzie administracji apostolskiej Dolnego Śląska 1945-1961", Stefan Wójcik, Wrocław 1995 : [recenzja]

Saeculum Christianum : pismo historyczno-społeczne 3/1, 231-234

1996

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

rany, znane nam z wystąpień prymasa Józefa Glempa, oraz doskonałej dokumentacji prof. J.R. Nowaka w nieocenionym pod tym względem „Słowie Dzienniku Katolickim”.

Jak bardzo bolesny problem porusza książka Rainy, doświadczyłem sam kilka lat temu, gdy spotkałem w Jerozolimie Żyda uratowanego przez o. Polikarpa Sawickiego na Jasnej Górze. O wdzięczności nie raczył mówić, natomiast, że w 95% Polacy denuncjowali Żydów i oddawali ich do obozów koncentracyjnych zdręczał niemal całe spotkanie. Kiedy mówiłem mu, że moja matka dokarmiła Żyda przez całą niemal okupację, podobnie zresztą jak inni sąsiedzi, to on słowem moim zaprzeczał. Pozostał przekonany o polskim antysemityzmie, podsycanym przez ostatnie lata przez „Tygodnik Powszechny”, którego niektórzy pracownicy, jak sami nieraz wyznawali, doznali nie jednej pomocy ze strony polskiego społeczeństwa.

Peter Raina cytując głosy aprobaty za postawą ks. Jankowskiego, przytacza liczne argumenty o postawie Żydów, którzy jako śludzy komunistycznego systemu i nakazów Moskwy rozbijali narodową jedność skazując na śmierć prawdziwych polskich patriotów. Przedruk wybranych listów, spośród kilku tysięcy, jest dość skromny i nie zawsze wysokiego formatu. Zabrakło też komentarza jak bardzo potrafiśmy tolerancyjnie i bezsilnie zarazem patrzeć na współczesne nadużycia „wybrańców bożych” w kwestiach handlowych i bankowych, kwestiach przejmowania wielkich zakładów śrubujących ceny, które w dalszej spirali wiodą do bezlitosnej drożyzny, by wspomnieć przykładowo ceny papieru dyktowanego w Kwidzynie.

Książka Patera Rainy jest bardzo potrzebną lekturą, by pobudzić do trzeźwej oceny nagromadzonych faktów, by bez uprzedzeń i emocji znać przeszłość i niepokoje o przyszłość, by wreszcie uświadomić sobie, że Polacy nie gęsi mają swój honor, swój rodowód, ludzi zdolnych do nauki, rządów i wynalazków, do samokrytycznych ocen i do wytyczania drogi, którą kroczą od tysiąca lat przy obecności wielu narodów – w tym także Żydów – znajdujących w Polsce drugą ojczyznę.

Janusz Zbudniewek JP

Stefan Wójcik, *Katechizacja w warunkach systemu totalitarnego na przykładzie administracji apostołskiej Dolnego Śląska w latach 1945-1961*, Wrocław 1995, ss. 290.

Zmiany polityczne i społeczne końca lat osiemdziesiątych oraz „urzędowy” upadek totalitaryzmu sowiecko-komunistycznego postawiły przed polską historiografią zupełnie nowe zadanie, a także szersze możliwości. Choć podejmowane próby ukazania różnych aspektów życia społecznego (w tym także położenia Kościoła katolickiego) w okresie zniewolenia narodu zaowocowały już licznymi publikacjami¹, niemniej sporo zjawisk szczegółowych czeka na odpowiednie wyjaśnienie i wszech-

¹ Spośród dość licznych już prac na temat, warto wskazać na: M. Jasiukiewicz z, *Kościół katolicki w polskim życiu politycznym 1945-1989. Podstawowe uwarunkowania*, Wrocław 1993; P. Kądziała, *Kościół a państwo w Polsce 1945-1965*, Wrocław 1990; J. Krukowski, *Kościół i państwo. Podstawy regulacji prawnych*, Lublin 1993; M. Łatyski, *Nie paść na kolana. Szkice o opozycji lat czterdziestych*, Londyn 1985; A. Dudek, *Państwo i Kościół w Polsce 1945-1970*, Kraków 1995; A. i A. Anusz, *Samotnie wśród wiernych. Kościół wobec przemian politycznych w Polsce (1944-1994)*, Warszawa 1994; *Ut non evacuetur Crux Christi. Świadectwo Kościoła katolickiego w systemie totalitarnym Europy Środkowo-Wschodniej*, Lublin 1994; A. Micewski, *Kościół-Państwo 1945-1989*. Seria „Dzieje PRL”, Warszawa 1994; „Chrześcijanin w świecie” 24 (1994) nr 1 – zatytułowany *Kościół w PRL*.

stronne udokumentowanie, aczkolwiek trzeba mieć świadomość, że nie wszystkie kulisy, wskutek celowego zniszczenia niektórych archiwaliów powrońceni polityczno–państwowej, zostaną dogłębnie rozpoznane. Stąd też każda nowa praca ukazująca stosunkowo wąski wycinek kościelnej aktywności w czasach po 1945 r. budzi zrozumiałe nadzieje przybliżenia skomplikowanych relacji państwo – Kościół w powojennej Polsce. W takich też kategoriach należy spojrzeć na rozprawę ks. dra Stefana Wójcika o katechizacji w warunkach systemu totalitarnego na Dolnym Śląsku².

Mówiąc w wielkim uproszczeniu, Autor ukazuje zaangażowanie Kościoła katolickiego wokół wyegzekwowania swego prawa do katechizacji, co – przy nieustannej konfrontacji i walce o swobodne nauczania prawd wiary i moralności chrześcijańskiej – było przedsięwzięciem niemal heroicznym. Tak zarysowany problem został przedstawiony w pięciu logicznie skonstruowanych rozdziałach. Rozdział pierwszy, stanowiący jakby fundamenty historyczno–topograficzne całego wykładu, jest poświęcony formowaniu się struktur państwowych i kościelnych na Dolnym Śląsku po roku 1945, ze szczególnym uwzględnieniem przedsięwzięć pierwszych rządców Kościoła (księża: Karola Milika, Kazimierza Łagosza i bpa Bolesława Kominka) na tym terenie. Drugi rozdział zawiera wybór najważniejszych dokumentów normatywnych Kościoła w odniesieniu do katechizacji, a więc: nauczanie Stolicy Apostolskiej, dokumenty Episkopatu Polski, listy rządców administracji apostolskiej Dolnego Śląska oraz instrukcje katechetyczne kurii wrocławskiej. To prawda, że wytyczne hierarchii Kościoła lokalnego w tej materii pozostawały w ścisłej zależności od dyrektyw papieskich, niemniej – wydaje się – iż Autor zbytnio rozbudował obraz działań Stolicy Apostolskiej na tym polu w stosunku do pozostałych części rozdziału określających specyfikę polską i dolnośląską. Ponadto, w części poświęconej nauce Episkopatu Polski o posłudze katechetycznej, znajdujemy nie tylko – jak można się było spodziewać – polską normę w tym zakresie, ile obraz walki biskupów przeciw izolowaniu Kościoła i jego wpływów na wychowanie dzieci i młodzieży. Choć materiał tu zreferowany jest dość obfity i szczegółowy (s. 59–71), nie wydaje się on jednak pełny. Wątpliwość owa odnosi się przede wszystkim do lat 1950 – 1961, rodząc pytanie: czy rzeczywistość między tzw. „Porozumieniem” z 1950 r., a ustawą sejmową z dnia 15 VII 1961 r. nie było żadnych mediacji strony kościelnej z państwową? (s. 68–69). Część natomiast poświęcona trosce administratorów apostolskich Dolnego Śląska o kształt katechezy na tym terenie wydaje się nie do końca skonfrontowana z rozdziałem pierwszym, traktującym o ich działalności pastoralno–administracyjnej, dzięki czemu Autor nie uniknął zbędnych powtórzeń. M. in. odnosi się to do bpa B. Kominka, którego inicjatywy w tym względzie zostały omówione zarówno w rozdziale pierwszym (s. 46–47), jak i drugim (s. 74–77). Pewien niedosyt informacyjny rodzi się także w kontekście zabiegów ks. K. Milika. Wydaje się, że lepiej byłoby omówić jego działalność na gruncie katechetycznym, wydobywając przy tym zasadnicze rysy jego nauki na tym odcinku, niż wymieniać tylko cały szereg dokumentów tego hierarchy bez podania ich opisu bibliograficznego (s. 72–73). Podobne zresztą powtórzenia znalazły się w rozdziale trzecim. S. Wójcik prezentując tam politykę władz państwowych różnego szczebla wobec katechizacji i chcąc niejako zarysować szersze tło prawno–administracyjne, skopiował informacje podane już w rozdziale pierwszym. Stąd też ponownie pojawił się problem pełnomocnictwa Piusa XII dla kard. Augusta Hlonda (s. 82–83), odwołania administratorów apostolskich tzw. Ziemi Odzyskanych (s. 87) oraz „Porozumienia” zawartego między rządem PRL a Episkopatem Polski z dnia 14 IV 1950 r. (s. 87, 94).

Ciekawe skądinąd i obficie wykorzystane przez Autora okresowe sprawozdania Urzędu do Spraw Wyznań i jego referatów terenowych, a także doniesienia do

² S. Wójcik, *Katechizacja w warunkach systemu totalitarnego na przykładzie administracji apostolskiej Dolnego Śląska w latach 1945–1961*, Wrocław 1995.

Samodzielnego Referatu do Spraw Wyznań przy Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej we Wrocławiu, dogłębnie zanalizowane przez S. Wójcika, przedstawiają – nie trzeba wcale dodawać – tendencyjny obraz tak katechetów, katechizowanych, jak i całej sytuacji. Ponieważ miało to służyć konkretnym celom politycznym i doktrynalnym, a przede wszystkim stworzeniu pozornego obrazu jakoby rodzice, nauczyciele i dzieci nie były w ogóle zainteresowane nauką religii, należało ów materiał zaopatrzyć w odpowiedni komentarz i wnioski oraz zinterpretować w kontekście innych wyników badawczych. Za mało, jak się wydaje, jest poprzestać na lakonicznym stwierdzeniu: „Fragmentaryczność danych [dokumentów państwowych – J. W.], ich różny stopień wiarygodności zależny od różnych okoliczności, jak choćby chęć przypodobania się zwierzchnikom, może czasami rzetelność [nierzetelność?] niektórych z urzędników, nie skłaniały do dokonania takiego zarysu obrazu katechizacji, a raczej do wykorzystania materiału jako budulca i skłonienia czytelnika do wyrobienia sobie własnej opinii”³. W innym zaś miejscu podanie tylko samych liczb bezwzględnych, niewiele mówi, a nawet – w sposób nie zamierzony – dezinformuje. Np. w raporcie Referatu do Spraw Wyznań o uczestnictwie młodzieży Liceum Ogólnokształcącego w Jaworze w rekolekcjach, czytamy m. in.: „W wycieczce do Bolkowa wzięło udział około 100 uczniów. Pozostali brali udział w rekolekcjach”⁴. Bez odniesienia tych danych do ogólnej liczby uczniów, informacja taka nie przedstawia specjalnej wartości, ponieważ nie wiadomo ile młodzieży (jaki procent) dało się przekupić wymyśloną przez kierownictwo szkoły „atrakcją”. Z tych też racji – tytułem jeszcze jednego przykładu – niejako w próżni zawisła konkluzja Autora w podsumowaniu stosunku władz państwowych do rekolekcji szkolnych: „Tak więc ingerencja w wychowaniu dzieci i młodzieży wrogich Kościołowi sił politycznych i zdominowanych przez nie władz oświatowych odnosiła sukces pozorny”⁵. Z pewnością takiego wniosku nie można wyprowadzić na podstawie danych w rzeczonej części pracy, gdyż zabrakło tam materiału porównawczego.

Kościół katolicki nie tylko przyjmował i odpierał ciosy komunistycznej administracji, ale z niesłychaną determinacją podejmował pozytywne działania pastoralne. Obraz takich przedsięwzięć w odniesieniu do katechizacji zawiera rozdział czwarty i piąty omawianej tutaj pracy. W pierwszym z nich Autor omawiając katechizację prowadzoną w szkole, wskazuje na jej struktury organizacyjne oraz formy kształcenia katechetów. Taką bowiem rolę pełnił Instytut Katechetyczny działając – jako kontynuacja placówki wileńskiej, a później częstochowskiej – od 1947 r. we Wrocławiu, Katolicki Instytut Naukowy, Studium Katechetyczne, a także różnego rodzaju kursy katechetyczne i organizacje księży prefektów. Zamieszczone tutaj także biogramy niektórych księży katechetów (s. 153–184), rozrywając tok narracji, bez jakiegokolwiek uszczerbku mogłyby się znaleźć w aneksie, tym bardziej, że dobór tych osób jest raczej przypadkowy, bez podania jakiegoś uzasadnionego klucza. Dopelnieniem zaś treści tego rozdziału jest szczegółowa analiza programów nauczania religii na poszczególnych poziomach edukacji szkolnej.

Gdy 15 VII 1961 r. sejm ostatecznie usunął katechizację ze szkół, Kościół musiał zapewnić dzieciom i młodzieży odpowiednią formację religijną – moralną poza szkołą. Stąd też w rozdziale szóstym ks. S. Wójcik przedstawia reakcję Kościoła dolnośląskiego na takie posunięcie władz państwowych, która doprowadziła do zorganizowania katechizacji parafialnej. Objęte nią były: rodziny, dzieci przedszkolne oraz dzieci i młodzież szkół podstawowych i ponadpodstawowych. Do tego dochodziło także przygotowanie do sakramentów św., duszpasterstwo służby liturgicznej, rekolekcje, skupienia, a także religijna opieka wakacyjna. Wypada w tym miejscu powiedzieć, że w książce ks. S. Wójcika otrzymaliśmy rzetelne, wieloaspektowe i źródłowo potwier-

³ *Tamże*, s. 106.

⁴ *Tamże*, s. 119.

⁵ *Tamże*, s. 120.

dzone studium poświęcone nie tylko modelowi katechyzacji w powojennej Polsce, ale także ciekawy przyczynek do ciągle mało znanej historii Kościoła na Dolnym Śląsku bodaj w najtrudniejszym okresie jego istnienia. Na rzetelność tego obrazu składa się przede wszystkim wykorzystana baza źródeł, tak proveniencji kościelnej, jak i państwowej (szkoda, że w wykazie źródeł nie dokonano podziału na źródła rękopiśmienne i drukowane), a także obfite czerpanie z literatury przedmiotu, jakże pomocnej i wymownej przy wszelkiego typu analizach porównawczych. Szczególną wartość informacyjną ma nie znana dotąd dokumentacja o inwigilacji duchowieństwa przez czynniki państwowe i interwencji w proces nauczania i religijnego wychowania dzieci i młodzieży.

Z pewnością do recenzowanej pracy niejednokrotnie będą się odwoływać historycy, historycy Kościoła oraz pastoralisci, a przede wszystkim badacze dziejów Dolnego Śląska, tym bardziej, że książka ta stanowi niekwestionowane osiągnięcie historiografii tego regionu. Poczynione zaś wyżej spostrzeżenia i sugestie, często natury bardzo szczegółowej, są nie tylko wykazem uchybień, ile refleksjami pod szerszą dyskusję, na którą sygnalizowana tu dysertacja w pełni zasługuje, a to – jak sądzę – jest wyrazem najwyższego uznania dla badawczego trudu.

Ks. Jan Walkusz

Ks. Bronisław P a n e k, *Materiały do dziejów Polskiej Misji Katolickiej we Francji*. Zeszyt XVII, cz. 1-2. *Księża polscy w duszpasterstwie na terenie Francji południowej 1940-1945*. Paris 1995, ss. 194.

Prezentowany zeszyt XVII jest kontynuacją serii dokumentacyjno-analitycznej obejmujący księży polskich w duszpasterstwie wśród Polaków w strefie Francji nie okupowanej w latach 1940-1945. W opracowaniu jest obraz działalności księży polskich w strefie Francji okupowanej w czasie II wojny światowej. Na południu Francji w tzw. „zone libre” było ok. 120 000 emigrantów oraz 20 000 uchodźców polskich o charakterze wojskowo-cywilnym. Wśród nich pracowało ponad 60 księży polskich. Autor krótko scharakteryzował okres drugiej wojny światowej, francuskie i polskie władze na terenie Francji i w Londynie, omówił powstanie i rozwój Centrali Duszpasterstwa Polskiego we Francji i jej współpracę z Polskim Czerwonym Krzyżem, a potem z Towarzystwem Opieki nad Polakami we Francji oraz ich wzajemne relacje.

Na uwagę w opracowaniu ks. Panka zasługują zestawienia statystyczne, które ukazują rozmieszczenie Polaków na omawianym terytorium i kategorie obozów dla uchodźców z podaniem ich nazw. Jedną z tabel przedstawia liczbę polskich księży biorących udział w rekolekcjach dla kapłanów w Lourdes w 1941 r. Inne tabele obrazują przykłady współpracy i wysiłków Centrali z akcją PCK w latach 1941-1944 oraz trudne zagadnienia obozów jenieckich. Autor opracował również mapę podziału demarkacyjnego Francji w czasie okupacji hitlerowskiej.

Najwyżej należy ocenić biografie 62 księży, którzy podejmowali różnego rodzaju działania duszpasterskie na omawianym terytorium. Z tych często lakonicznych danych można wyrobić sobie sąd o warunkach pracy polskich kapłanów. Należeli oni do 12 diecezji polskich i 2 diecezji francuskich oraz do 8 zgromadzeń zakonnych, w tym aż 31 oblatów. Ich liczba nie jest pełna. Wielu z nich swoją działalność patriotyczną przypłaciło więzieniem, obozem koncentracyjnym, a nawet śmiercią. Wśród nich znalazł się ks. Wojciech Rogaczewski, kierownik Centrali Duszpasterstwa, który poniósł śmierć męczeńską w obozie koncentracyjnym w Buchenwaldzie w 1944 r. Przez okres wojny na południu Francji przebywał ks. August kard. Hlond, protektor polskiej emigracji.

Autor wykorzystał dostępne mu opracowania, źródła drukowane i materiały archiwalne, znajdujące się przede wszystkim w Polskiej Misji Katolickiej w Paryżu.